

РІЗДВЯНІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ УКРАЇНЦІВ КАРПАТ

Найяскравішим традиційним обрядом та звичаєм етнографічних груп українців Карпат є зимовий обряд, пов'язаний зі святкуванням Різдва Христового. Безліч ритуальних і звичаєвих дійств мали безпосереднє відношення до культу предків, у яких простежується намагання гуцулів, бойків, лемків, як і скрізь на Україні, забезпечити добробут, щастя, здоров'я сім'ї, врожайність полів, садів, плодочість худоби.

До святвечірніх обрядів готувалися заздалегідь: прибирали святково в хатах, впорядковували в хлівах, білили, прали, заготовляли дрова, корм для худоби. В самий Святвечір всі роботи заборонялись, окрім "добування нового вогню – "живої ватри" [1, с.97] (вогонь добутий тертям) для приготування страв на вечерю.

Ритуальна підготовка відображала важливість урочистої процедури, з якою пов'язані вірування в добробут, щастя, мир, здоров'я членів сім'ї та охорона від усякої "нечистої сили". Одним із яскравих та важливих елементів ритуальної підготовки був обхід двору [2, с.4]. Лише окремі специфічні деталі відрізняли його від аналогічного дійства кожної зокрема етнографічної групи українців Карпат (гуцулів, бойків, лемків). Так, наприклад, у гуцулів господар з кимось із членів сім'ї брав "хліб від бурі" [3, с.39], запалену свічку, ложку меду і куті, тричі обходив стайню, худобу, ставив їй хрести медом і в молитвах просив їй усяких благ. Потім до хати вносили святковий різдвяний сніп вівса ("коледника", "діда", "дідуха"), а якщо не було, то навіть сніп бобовиння, і ставили на почесне місце – під образами [4, с.16]. Проте, на відміну від гуцулів, у лемків не "газда", а його син (якщо немає – то член сім'ї) вносив "дідуха" (невимолочений сніп збіжжя), ставили його на покуті, а соломкою застеляли долівку.

Варто зазначити, що "дідух" з дохристиянських часів представляв духи предків, які цього дня мали прийти в гості.

Так, перед Святвечірньою трапезою на Закарпатті пекли так званий "керечун" або "крачун" (з румунської *stăcăriea* – Різдво; з словацької – різдвяний хліб) – великий житній або кукурудзяний хліб, обсипаний зверху збіжжям: житом, вівсом, кукурудзою ("квєдерицею"), квасолею. Господар першим мав покуштувати "крачуна", а потім – усі члени сім'ї. Насипане зерно на "кречуні" зрізали та давали худобі для того, щоб вона була здоровою і давала приплід, а нижньою скоринкою хліба мастили хрести на дверях стайні для її охорони від "нечистої сили".

З особливою силою виражалось прагнення гуцулів, лемків забезпечити на цілий рік здоров'я і щастя сім'ї різними ворожіннями. Так, на Закарпатті був звичай, за яким перед Святою вечерею один із членів сім'ї мав принести з ріки "золотий" камінець (це відгомін реальних історичних подій, коли в численних карпатських ріках добували золотий пісок, з якого виготовляли цінні прикраси). Трактувалось це як ритуальний спосіб забезпечення здоров'я і достатку. Проте на Лемківщині лише в день Різдва "газда" (господар) приносив з ріки воду: вливав її в миску та кидав туди срібні гроші. У цій воді милися всі, "щоби били здорові як гріш".

На Лемківщині Різдвяні свята мають декілька назв: "Коляда", "Тідні свята" або "Виляя". Основна роль у ритуальній підготовці до Святвечора належала господині та господарю сім'ї. За той час, що газдиня готувала вечерю із 12-ти традиційних страв, газда виконував свій ритуальний обхід, а саме: приносив до хати леміш від плуга, "висть" (частина коліснят, що притримує плуг) від колісниць та сокиру і складав їх під столом. На столі розсівав пшеницю, жито, ячмінь, овес, горох, біб та просо. Потім він приносив до хати сіно й, переступивши поріг, голосив: "Помагай-біг на щастя, на здоров'я, на той новий рік", а родина йому відповідала: "Як ся майш, полазнику?". Діти "бекали", "мекали", "мукали", "квакали", пританцьовуючи по соломі. Таке наслідування звуків свійських тварин та домашньої птиці мало забезпечити у прийдешньому році шедрий приплід худоби. Сіно, як широкоживаний атрибут зимових свят, стелили на столі і під столом, за яким відбувалася Святвечірня трапеза.

На Закарпатті господар вносив у хату сокиру, клав її під стіл, а ніжки стола обкручував ланцюгом і зачиняв на колодку. На Прикарпатті, крім сокири, під стіл клали сіно, ярмо, сідло та інші металеві предмети побуту. В цьому дійстві влитоображені вірування глибокої давнини, пов'язані з культом предків, що трактувалися як засіб боротьби проти злих сил природи, диких звірів, у яких "писки були так цілий рік позимкані, і щоб вони скотини і чоловіка не займали" [5, с.4]. На Прикарпатті обсипали стайні, комори диким маком і обкурювали корів "сафатиною" проти відьм, злих духів зарубували пороги стаєнь проти вовків, ведмедів.

І тільки тоді сідали до ритуальної вечері, яка в залежності від місцевих традицій та достатку сім'ї складалася з дев'яти, десяти або дванадцяти страв [2, с.59-61]. Так, з давніх-давен на Закарпатті до Святої вечері готували дев'ять страв: "пасоло" (квасоля), ленчу (сочевиця – трав'яниста рослина з родини бобових), горох, пшеницю, гриби біб, "крумплі" (картопля), паленяга з олією та кутю. Цей стародавній звичай трактується двояко: з одного боку, – на честь прийняття християнської віри в IX столітті, з іншого боку, – на спомин дев'яти Христових ран.

На Гуцульщині, Бойківщині та Лемківщині, згідно з християнською символікою, готувалось дванадцять страв на честь дванадцяти апостолів. До традиційних страв належать: борщ (чи розсіл або юшка), пироги, голубці, риба, гриби, картопля, квасоля, горох, боби, каша, узвар і кутя. Проте на Гуцульщині газдиня подавала на стіл кутю з медом, біб. рибу, вареники (“мантули”, які начиняли вареною капустою, а спечені “мантули” натирали часником [6, с.18]), голубці, картоплю з товченим часником, узвар, горох з олією, сливки з квасолею, капустяний розсіл з крупами і варену кукурудзу (кокот). Причому, перед вечерею деколи пили по чарці горілки, залишки виливали на землю для “домовиків”.

На Лемківщині та Бойківщині були такі страви, як житній борщ, капуста, вареники, каша, пампушки, великі “бобальки” (різновид галушок), “щоби родилася пшениця з великим колосям”, горох, “гусочки” (калачики), кутя.

Велике значення у Свят-вечірній трапезі відводиться оформленню обрядового столу, по кутах якого клали по кілька зубків часнику (боронить від злої сили та хвороб). Проте в кожному регіоні стіл оформляли по-різному. Так, на Бойківщині на стіл під сіно кидали овес, горох і пісок, щоб збіжжя добре родило. У Прикарпатському краї на одному куті столу клали головку часнику, на другому – горіхи (аби члени сім’ї “так любилися, щоб горішком ділилися”), на третьому – яблука (щоб був багатий урожай в саду), на четвертому – головку маку (щоб був у домі достаток). На Гуцульщині по кутах столу клали часник, цукор, сіль, металеві предмети.

Першою стравою у бойків та лемків був хліб з часником і сіллю; бажали одне одному “дочекати другої вилі та ліпших часів”. На Закарпатті господар надломлював “крачун” і промовляв: “Дай, Боже небесний, аби-смо в здоровлю й щастю і другого ще Різдва й інших много дочекали” [7, с.87-89].

Варто зазначити, що Свят-вечірні страви повинні були містити в собі великий позитивний заряд необхідної для забезпечення добробуту життєздатної енергії. Так, втіленням чоловічої “сонячної” енергії виступали, зокрема, калачі, хліби, вареники, які асоціювались із Сонцем і Місяцем. Жіночу “вологу” енергію представляла риба. Таке поєднання у стравах цих обох начал є джерелом новоутвореної енергії життя, любові, злагоди.

Кутя, як символ ідеї “вічного життя во Христі”, включалась у Свят-вечірню трапезу і як атрибут поминального столу. Згідно з християнським звичаєм, нею поминали також усіх померлих родичів. Водночас, кутя у народному уявленні мала забезпечити й родючість землі та плодючість худоби. На Гуцульщині її споживали на початку трапези, а на Бойківщині й Лемківщині – наприкінці вечері [8, с.13].

Широко розповсюдженим, зокрема на Гуцульщині, був звичай підкидання куті догори. Якщо підкинута з ложки пшениця прилипає до стелі — це означає, що не поляже урожай, роїння бджіл, зростатиме плодочість худоби. Проте на Лемківщині був звичай підкидання господарем гороху догори, “щоби бички добре брикали”, а господиня вверх дном ставила горнець (горщик), де варився горох, “щоби кури добре неслися”.

По Святій вечері як на Гуцульщині, так і на Бойківщині та Лемківщині один із членів сім’ї зав’язував немиті ложки у перевесло, встромлював у “Дідуха”, “щоби худоба держалася купи” [9, с.37]. В цю ніч у хаті цілий час світилося; один із членів сім’ї не спав — охороняв від злих духів, “нечистої сили”. А на Гуцульщині у новий горщик чи миску набирали з ритуальної вечері по ложці кожної страви, накривали “першим хлібом”, тобто тим, яким першим вийняли з печі. З цією вечерею і свічкою господар тричі обходив за рухом сонця хату, ставив горщик на святковий стіл, запрошував до вечері душі померлих [8, с.14]. На ритуальній трапезі навіть після вечері ніхто з хатніх не мав права присісти на лаву, не подувши на місце, на яке сідає, щоб “не присісти” чиєїсь душі.

З обрядом колядування у гуцулів, як і в інших груп українців Карпат, пов’язані вірування в те, що зимові святки визначають добробут і щастя (“полаз”) на весь рік, залежно від того, якої статі особа першою відвідає хату. Так, на Гуцульщині “борони Боже чоловікови не бути у те свято в хаті, бо цілий рік буде блукати”. На Мармарошині (Закарпатті), якщо зайде першим у хату немилий чоловік, то дівчина змушена зламати на ньому “ламаник” — тонкий довгий калачик (подібний до палички) для того, щоб усе лихо залишилося при ньому. Таким непроханим гостям-полазникам казали: “Перший полаз, до хати не лась!”. На Лемківщині, якщо в хату з’явиться першою жінка (“дзюрава полазниця”), то чекай біди. Найбільше щастя приносить такий полазник, “що приходить зі сходу, менше радо витають полазника з заходу, який мусить бути цілком здоровий (“чилий”)” [10, с.4-5]. На Бойківщині, перш ніж впустити в хату першого полазника, на світанні вводили до хати худобу (віл, теля, ягня) та півня, яких “пригощали” спеціально відкладеними залишками Святої вечері. Поширеним було повір’я, що худоба у цей вечір розмовляє між собою: може поскаржитися Богові на свого господаря. За місцевими традиціями намагалися, щоб в хаті побувало якомога більше хлопців, які ходили віншувати і посівати збіжжям. Потім проходив святковий обряд із співом величальних пісень-колядок з поздоровленнями та побажаннями в кінці.

З давніх-давен свято Різдва Христового для українського народу було часом духовного очищення, часом злагоднi та любові, і сьогодні воно є свідченням духовної сили та єдності усіх християн.

1. Пастернак Я. Різдво й Новий рік у народніх повірях // Життя і знання. – Львів: Просвіта. – Рік V. – 1932. – 4.4. – С. 97-98.
2. Архів ЛВ ІМФЕ. – Ф.1, оп.2, спр.281, арк. 4, 15.
3. Там само. – Арк. 39, 45.
4. Онишук А. Народний календар // Матеріали до української етнології. – Львів, 1918. – Т.18. – С.16.
5. Пастернак Я. Різдво на Мармарошині // Життя і знання. – Львів. – Рік VIII – 1935. – 4.10. – С.4-5.
6. Архів ЛВ ІМФЕ. – Ф.1, оп.2, спр.212, арк.18.
7. Панькевич І. Гуцульські страви // Подкарпатська Русь. – Ужгород, 1932. – Річн. 9. – С.87-89.
8. Шухевич В. Гуцульщина: Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1904. – Ч.4. – С.13-14.
9. Онишук А. Народна пожива // Матеріали до української етнології. – Львів, 1918. – Т.18. – С.37-48.
10. Коковський Ф. Різдвяні звичаї в Чертежі // Життя і знання. – Львів, 1934. – Рік VII. – 4.1. – С.4-5.
11. Свенціцький І. Різдво Христове в поході віків. (Історія літературної теми і форми). – Львів, 1933.

Romana Dudyk

CHRISTMAS CUSTOMS AND CEREMONIES OF CARPATHIAN UKRAINIANS

Based on Carpathian Ukrainians of the past traditional Christmas customs and ceremonies, both special ethnographical peculiarities that tell this ethnic group from another one and special features of East Slavonic peoples organic ethnocultural relationship have been described in this article

Богдан Кіндратюк

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ПРО ЦЕРКОВНІ ДЗВОНИ Й ДЗВОНІННЯ

Відомості про дзвони й дзвоніння знаходимо насамперед у різних писемних джерелах, головню пов'язаних із церковною практикою: уставах, літургійних книгах, а також літописах. Ще одним джерелом, на яке науковці не дуже звертали увагу, є усна народна творчість [1]. Тут часто згадуються дзвони та дзвоніння як мотив всезагальної радості чи смутку. Звичайно, не всякі згадки про дзвони та дзвоніння слід розуміти буквально, адже для фольклору характерне органічне поєднання реалістичної конкретності із символічно-метафоричною образністю, широка й містка типізація. Але це тільки засвідчує велику поширеність цих церковних приналежностей, які стали поважним атрибутом повсякденного життя. Тому, не претендуючи на глибшу наукову інтерпретацію, виберемо з усної народної творчості відомості про використання дзвонів і клепал, дзвонінь, їхнє сприйняття, обов'язки паламаря тощо.